

L'Empordà en l'espai imaginari de la llengua catalana

A en Modest Prats, mestre estimat que, com sabeu, a banda de ser capellà era empordanès, amb la murrieria pròpia de la gent d'aquí, li agradava dir, sempre que venia a tomb, que Castelló no havia donat mai cap sant; que, com a màxim, tenien el beat Maurici, un frare insignificant que ni tan sols era del poble, que hi va néixer per casualitat i amb prou feines hi va viure. Res a veure, doncs, amb altres ciutats properes més donades a la gravetat i la pompa clerical, com Olot, Girona o Santa Coloma de Farners. Aquesta última que acabo d'anomenar, en canvi, va produir un sant molt famós, que em servirà per encarrilar la reflexió que m'han encarregat. Em refereixo a sant Salvador d'Horta, taumaturg franciscà molt popular arreu de les terres catalanes, del qual s'explica un miracle amb interessants implicacions lingüístiques. Recullo la versió que el polígraf barceloní Pere Serra i Postius va enviar al canonge de Girona Antoni de Bastero pels volts de 1730:

Dos casats biscaïns portaren des d'aquell regne a Catalunya una filla que era sorda i muda de naixement, i posantla als peus del venerable fra Salvador d'Horta, los digué que estassen vuit dies en la iglésia pregant a nostra Senyora i que, després, parlaria la minyona.

Passats quatre dies parlà, però amb l'idioma del terreno en què estava. Aleshores, veent parlar a la muda, cridaren tots: —*Miracle, miracle!*, però sos pares, com no entenien aquella llengua, estaven descontents i, al Senyor alçant la veu, deien que ells no volien ni demanaven que parlàs sa filla llengua catalana sinó biscaïna, i tornaren a fra Salvador a que li llevàs la llengua catalana i li donàs la de Biscaia.

Ell los respongué: —*Vosaltres prosseguiu l'oració dels vuit dies*. Davant los minyons que corregeren a veure la novetat, digué: —*Amics, la Verge santíssi-*

ma vol que la noia parle català mentres estiga en aquest Principat de Catalunya; però, en eixint d'ell, parlarà biscaí.

Oint la resolució, se posaren luego los pares en camí i anaren molts amb ells per curiositat de veure lo nou miracle, i ho aconseguiren, perquè, en pasar lo riu que divideix la Catalunya d'Aragó, al punt començà la noia a parlar la llengua biscaïna, clara i distintament.¹

Aquest miracle de sant Salvador ens remet a un dels atributs fonamentals de totes les llengües, que és la seva associació a un territori. El mapa d'una llengua, tal com han assenyalat ja diversos estudiosos, constitueix un dels instruments més eficaços per a la seva construcció històrica i un requisit indispensable per a l'existència mateixa de la llengua, que només en pot prescindir en casos molt singulars en què el *territori* poden ser els membres d'una comunitat humana dispersa però molt marcada —els gitanos o els jueus, posem per cas.

El català, com és evident, es connecta amb un territori que és justament el que, amb el temps, hem convingut a dir que és el territori del català. No faig cap tautologia: els filòlegs hem estat els principals responsables en aquesta decisió, analitzant trets i isoglosses que mai no són del tot determinants si no és que les acompanyem de raons culturals, històriques i polítiques —noteu, en aquest sentit, com sant Salvador associa inequívocament el límit lingüístic al límit administratiu entre Catalunya i Aragó, no tenint en compte que, a l'altra banda del riu d'Algars, l'extensa comarca del Matarranya és també catalanoparlant.

El miracle de sant Salvador conté encara una altra ensenyança, que té a veure amb una mena de dret natural que empara les llengües en el seu territori: tant li feia que la nena fos biscaïna, la Verge santíssima considerava que havia de parlar en català mentre romangués al Principat de Catalunya. Més enllà de raons històriques o polítiques, que són documentables, aquest dret se sustenta en la idea que les llengües formen un tot indivisible amb el seu territori, perquè hi han arrelat en temps immemorials i s'han convertit en un accident més del terreny en la mesura que els noms de tots els llocs i de tots els espais irradien, fins i tot en boca d'habitants que no la parlin, la llengua pròpia. Es tracta d'una evidència fàcilment constatable per qualsevol que vagi pel món amb un mínim de sensibilitat.

Una cosa i l'altra —la connexió de la llengua amb un territori i la preeminència d'aquesta llengua sobre les altres en el seu territori— estan sempre subjectes, però, a una dialèctica entre la realitat i la representació que poques vegades s'aborda en els estudis lingüístics, i que és molt rellevant si volem entendre

1. Aquesta narració figura en les «Notes per addició», situades al final de *Controvèrsia sobre la perfecció de l'idioma català*, d'Agustí Eura, en la còpia que conté el manuscrit 140 del Seminari de Girona, propietat d'Antoni de Bastero. Vegeu, sobre això, PRATS (1974), FELIU *et al.* (1992) i FELIU (1998).

per què és tan eficaç la identificació entre llengua i territori a l'hora d'articular una comunitat lingüística. En el mateix sentit de les «comunitats imaginades» que va definir el politòleg irlandès Benedict Anderson (1991) —formant part, de fet, de llur construcció—, podem dir que existeixen també territoris imaginaris de les llengües que permeten vincular emocionalment els parlants i fer-los sentir, d'alguna manera, que tenen un mateix origen, que són paisans, que venen d'allà mateix. Com que la diversitat geogràfica real és massa gran i massa complexa, i no és a l'abast de tots el seu coneixement directe, hi ha uns llocs simbòlics que aglutinen la representació física de l'ús de la llengua, uns paisatges que condensen l'essència de la llengua i de la nació que s'hi reconeix. Aquests territoris, que són el producte d'una determinada construcció cultural, es connecten, però no són necessàriament coincidents amb els territoris reals d'implantació de la llengua; generalment en són una reducció. Ja hem vist que sant Salvador, o el relator del seu miracle, associava la llengua catalana al Principat de Catalunya, que no és pas l'únic lloc on es parla, però que devia ser per a ell el més representatiu.

Però en la mesura que aquests territoris imaginats són una tria dels territoris reals de la llengua, una reducció intencionada de la realitat, els models lingüístics que els són propis esdevenen també representatius de la llengua, en detriment d'altres varietats. Per dir-ho d'una altra manera, la idea de la bona llengua se sol lligar amb el reconeixement de les varietats pròpies dels territoris més representatius de la llengua, que solen ser també els de més pes demogràfic, de més prestigi cultural, de més importància històrica. Llavors, els referents normatius poden basar-se en aquestes varietats, que passen a ostentar una condició de centralitat, independentment que siguin o no al centre geogràfic del territori. Amb tot, els llocs simbòlics de la llengua, com els models lingüístics representatius de la centralitat lingüística, poden canviar, i, de fet, en el cas del català, han canviat al llarg del temps, en la seva atzarosa història.

Als segles XVI i XVII, que és quan comença la construcció de les identitats nacionals modernes arreu d'Europa, no sembla que l'Empordà ocupi un lloc gaire rellevant en l'imaginari col·lectiu. Un predicador anònim escriu, en la justificació d'un sermó de la primera meitat del XVII, que «si no és lo llenguatje tan llimat com deuria, servesca'm de excusa lo no esser-me criat en las riberes de Segre, ni de Ebro, sinó entre Ampurdà y montanya ahont se parla lo llenguatje més grosser y çafi de tota Catalunya», i sovintegen afirmacions com la del jesuïta rossellonès Anton Ignasi Descamps (1666), segons el qual «les ciutats de Catalunya aont se parla millor la llengua catalana [...] són les de Tortosa y Lleyda, y d'elles lo à pres la de València». Albert Rossich ha explicat que totes aquestes apreciacions tenen a veure amb el gran prestigi cultural que la ciutat de València havia acumulat des del final de l'edat mitjana, però que es basen també en la idea, molt estesa llavors,

que el català occidental s'ajusta més a l'escriptura perquè no neutralitza les vocals àtones.² Tanmateix, hi ha un testimoni excepcional que es desmarca d'aquest corrent i que reivindica justament l'Empordà com el territori on la llengua catalana és més pura. Em refereixo a l'historiador i poeta barceloní Francesc Calça, que al seu famós *De Catalonia* (1588) fa les consideracions següents —el cito en traducció de Modest Prats:

I ara, què diré del nostre antic parlar, anomenat llemosí? ¿Que potser haurérem de creure que va ser el mateix per a tot Catalunya? De cap manera. Només el parlar dels empordanesos fou llemosí genuí. Sabem que els rossellonesos tenien en altre temps, com avui, un parlar molt semblant al dels pobles de llengua occitana. En canvi, l'antiquíssim parlar dels empordanesos és el mateix que anomenem llemosí veritable i genuí, ja que els catalàunics s'establiren en terra empordanesa sense barrejar-se amb cap altre poble. Certament, els catalàunics habitaren en altres parts de Catalunya, però barrejats amb altres pobles, i així el parlar autèntic fou el dels empordanesos, cosa que no es pot dir de les altres parts de Catalunya. Unes contaminades pels gots i els pobles de llengua occitana, unes altres pels veïns aragonesos, unes altres barrejades amb els antics hispans i amb altres pobles, de cap manera no podien pronunciar perfectament i completa l'idioma dels llemosins i, en conseqüència, la llengua dels antics catalàunics. Per això, avui dia els urgellesos i els ibèrics o tortosins són molt diferents en la manera de parlar que els empordanesos, i aquests són diversos que els rossellonesos. Nosaltres, els barcelonins, situats enmig, entre els empordanesos i els urgellesos, diferim moltíssim dels uns i dels altres i, encara, de tots els altres catalans. (Cap. 16, *apud* Rafanell, 1991, p. 66-67)

Rossich troba que no hi ha pas, en aquest fragment, «un judici sobre la superioritat del dialecte empordanès, sinó tan sols la voluntat de provar les seves tesis historiogràfiques» (Rossich, 1995, p. 149, n. 38), però costa molt de no veure-hi un judici de valor, sobretot quan la consideració sobre el parlar empordanès s'acompanya amb una descripció, tan rudimentària com es vulgui, dels principals dialectes catalans que constitueix una de les primeres referències a la divisió dialectal del català.³

El criteri de Calça, en qualsevol cas, no sembla majoritari, almenys fins ben entrat el segle XIX. Antoni de Bofarull, en un llibre de 1864, encara contraposa «el habla pulida y graciosa de los ribereños del Ebro, comarca del Priorato y toda la parte noroeste de Cataluña, con la pronunciación vulgar del Campo de Tarrago-

2. A ROSSICH (1995) s'hi poden llegir un gran nombre de testimonis d'aquesta sensibilitat, que segons l'autor «arribarà pràcticament intacta al segle XIX», p. 148-149.

3. August Rafanell n'ha parlat amb deteniment (2000, p. 16-23). La reivindicació lingüística de Calça, que cal emmarcar en una ideologia «purista» molt poc habitual en la seva època, no devia ser majoritària, però va tenir molt de ressò en autors posteriors, com Onofre Menescal, Andreu Bosch, etc.

na, con el acento agasconado del Ampurdán y con la manera excesivamente vulgar y trastornada que constituía lo que hace pocos años se llamaba language de Barcelona». ⁴ Tanmateix, a la segona meitat del Vuit-cents les coses prenen un altre caire.

No tinc pas temps de caracteritzar, aquí, la profunda renovació de la perspectiva sobre la llengua catalana que va comportar el catalanisme, que va convertir la llengua pròpia, a més, en l'element que fonamenta tota la seva reivindicació. La centralitat lingüística, en correspondència amb la centralitat cultural, econòmica i política, l'haurà d'ostentar Barcelona, però per als aspectes més lligats a la tradició, a l'antiguitat i a les essències, que solen projectar-se en la natura, el paisatge i la vida del camp, la capital haurà de recolzar en un territori més o menys adjacent, un rerepaís que li permeti incorporar la dimensió d'una genuïnitat intemporal. És en aquest moment que prenen un gran protagonisme espais com la Plana de Vic i l'Empordà, i que es consolida el simbolisme de llocs i, sobretot, muntanyes com Montserrat, el Montseny o el Canigó, totes elles cantades pel gran poeta nacional, vigatà i símbol ell mateix d'aquesta perifèria barcelonina, una perifèria que esdevindrà ben central.

Les varietats lingüístiques pròpies de tots aquests llocs, afins a la varietat barcelonina, esdevindran, doncs, els dialectes *centrals* sobre els quals s'edificarà la llengua de referència. El nom no és irrellevant. La nova sensibilitat lingüística que manifesten diversos gramàtics vuitcentistes, la reivindicació literària del català «que ara es parla», o les propostes innovadores del grup de l'Avenç són el precedent d'una operació de concreció, modernització i fixació de la llengua que l'enfortirà i li proporcionarà un futur que un segle abans ningú no hauria intuït, però que també suposa una reorientació respecte d'alguns criteris sobre la llengua anteriorment establerts.

En la mesura que la llengua codificada de referència representa la llengua en el seu conjunt, el territori que s'associa a les varietats més pròximes anirà esdevenint el territori de la llengua per antonomàsia, el territori imaginari sobre la necessitat del qual ja he parlat abans. Però l'associació de la bona llengua a uns llocs determinats, naturalment, no és del tot automàtica i, a més, perquè funcioni no pot ser declarada, sinó que ha de ser suggerida; per això li caldrà l'actuació d'un agent sociocultural molt efectiu, pel seu poder d'evocació, de convenciment, d'implicació emocional: la literatura. De fet —i encara que molts especialistes segurament no ho veuen així—, alguns hem intuït que la principal funció de la literatura, en totes les cultures occidentals, és legitimar la llengua amb què es vehicula, i crear

4. *Estudios, sistema gramatical y crestomatía de la lengua catalana*, Barcelona, Librería El Plus Ultra, p. 24. He esmenat la referència a «la parte noroeste de Cataluña», que a l'original és «la parte N.E. de Cataluña»: es tracta clarament d'un error, que treu tot el sentit al text.

vincles emocionals entre els lectors i entre els parlants que s'hi poden sentir representats.⁵

Un exemple petit, però ben il·lustratiu d'aquesta operació literària per articular un territori imaginari compartit, ens el proporciona el llibre *Presència de Catalunya*, que la Generalitat republicana va concebre i publicar l'any 1938 en plena Guerra Civil, per enviar-lo a tots els soldats catalans que eren al front. La idea, d'una enorme força emotiva, sembla que va sorgir del mateix conseller de Cultura, Carles Pi i Sunyer —un enginyer lletraferit, com Fabra—,⁶ i la va portar a terme el jove poeta —i editor en castellà després de la guerra— Josep Janés, mort prematurament els anys cinquanta. *Presència de Catalunya* és una antologia literària pensada per proveir alhora de distracció i de coratge tota una generació de nois catalans que eren lluny de casa, i declara la voluntat de representar «el paisatge català a través dels seus poetes»:

Aquest llibre vol acompanyar la presència de Catalunya que hi ha en el teu cor. La Catalunya que descriuen en aquesta obra els nostres grans poetes, els nostres grans escriptors, és la Catalunya que defenses amb les armes al braç pels camps i per les muntanyes d'Aragó, de Castella, d'Andalusia... Si la presència de Catalunya en el teu cor era incorporària però ferma, com una idea incommovable, aquest llibre te la farà viva als ulls i a flor de l'esperit. (p. 6-7)

El llibre constitueix, en realitat, un autèntic programa literari per a la definició d'un territori en el pensament, un territori discontinu i compost, on es volen representar les quatre províncies i els principals paisatges d'«El pla i la muntanya», «La mar i el port» i «Les ciutats», però que només de sotmetre'l a una simple anàlisi quantitativa ens adonem que centra l'atenció, sobretot, en el quadrant nord-oriental del Principat de Catalunya.⁷

5. El procés d'elaboració cultural a què em refereixo, que permet vincular la llengua i la seva història a uns determinats estadis o figures de la tradició literària autòctona, no és pas exclusiu del català. Si prenem una mica de perspectiva, ens adonem que la majoria de les llengües europees han seguit el mateix patró en l'articulació de la seva legitimitat: de la mateixa manera que totes tenen un Ramon Llull, que simbolitza l'excel·lència primigènica, totes tenen també un Verdguer, és a dir, el poeta que representa la represa nacional moderna.

6. Pi i Sunyer procedia, precisament, d'una família empordanesa, i se'l considera un dels principals artífexs de l'anomenat «mite de l'Empordà», sobretot per la publicació d'un assaig titulat *Una interpretació de l'Empordà*. Albert TESTART (2007) ha estudiat amb molt detall aquesta qüestió.

7. La dimensió de les taques de color és proporcional al nombre de referències a cada lloc concret que apareixen en l'antologia. Els tres colors corresponen a les tres parts del llibre: «El pla i la muntanya», «La mar i el port» i «Les ciutats». He parlat amb més detall d'aquest llibre i de les consideracions que hi ha implícites en una contribució al congrés *Spazi. Luoghi materiali e immateriali delle comunità* (Matera, Universitat de la Basilicata, 24-25 de febrer de 2017).

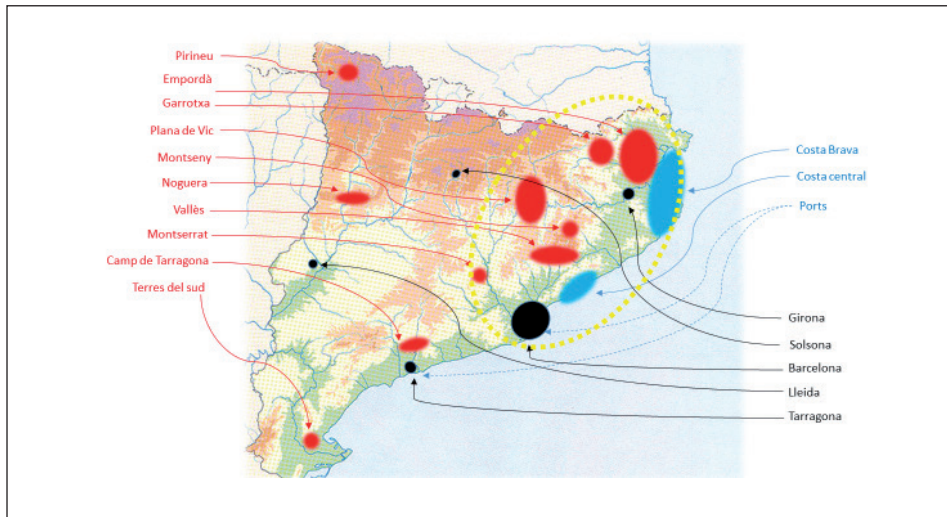

FIGURA 1. Referències territorials concretes dels textos recollits a *Presència de Catalunya*.

FONT: Elaboració pròpia.

En el mapa del territori imaginari de la nació i de la llengua dels catalans, l'Empordà hi té, per tant, ben clarament, un lloc destacat.

Però, què és l'Empordà, exactament? Si en la geografia física ja no és clar —ho és també l'anomenat Baix Empordà? I les garrigues i els penya-segats d'on baixa la Muga?—, en la geografia imaginària encara ho és menys. Maragall el circumscrigué a «una plana riallera», vora els serrats i arran del mar, però Verdaguier, en un cèlebre poema del llibre *Pàtria* —que és, en ell mateix, una formidable elaboració literària del territori nacional—, hi inclou l'estany de Banyoles, Besalú, Argelaguer i Montagut, Rocacorba i els Àngels, les Gavarres i Girona.⁸ La idea verdaguieriana d'aquest Empordà dilatat, però, no és pas insòlita ni tan extravagant: en el pla lingüístic, l'Empordà ha tingut també, des d'antic, una significació extensa. Recordem el fragment que ja hem llegit de Francesc Calça, en què els empordanesos es contraposen als urgellesos i als ibèrics o tortosins, en la manera de parlar; al final de les *Regles d'esquivar vocables* s'estén la proscripció «entre persones de bon ingeni e experiència» de tots aquells mots que fàcilment es veu que són «de Empur-

8. *Pàtria* és un llibre de 1888. El mateix poeta insistirà en aquesta mateixa visió de l'Empordà, i en termes molt similars, en el discurs pronunciat en el certamen poètic de la Bisbal, l'agost de 1901. Un altre exemple, anterior, de la difusió d'aquesta idea, el podem trobar en un passatge de la poetessa tarraconina Maria Josepa Massanés (1811-1887): «Ay terra de l'Empordà, / que n'ets de rica i hermosa! / d'Hostalrich a Requesens / i d'Olot al port de Roses».

dà, o de Urgell, o de Mallorca o de Xàtiva, o de les Muntanyes, o pagesívols, dels quals no acostumen usar los cortesans ne elegants parladors e trovadors» (Badia, 1999, p. 120). En aquests testimonis incipients de la dialectologia catalana, com ja ha assenyalat August Rafanell (2000), el corònim *Empordà* es fa, sens dubte, equivalent a una suma imprecisa dels antics territoris dels comtats d'Empúries, de Girona i de Besalú, renitents més o menys durant prou temps, en l'època fundacional, al poder de Barcelona, o sobretot a «la regió ocupada per l'antiga diòcesi d'Empúries, que després es va incorporar al bisbat de Girona» (p. 22). Ras i curt, el català empordanès és, per antonomàsia, el català de Girona; ho era en l'imaginari de Francesc Calça i ho segueix essent avui, fins i tot en un context d'especialització —Maria Rosa Lloret i Joaquim Viaplana, per exemple, en un estudi sobre els clítics del català oriental (1996), contraposen empordanès a barceloní, tarragoní, mallorquí i estàndard.

Insisteixo, però, que l'empordanès és més una idea que una realitat, perquè si baixem al terreny eixut de les isoglosses, ni l'Empordà més nuclear no té unitat lingüística, ja que el migparteix la ratlla del parlar anomenat *septentrional de transició* —que, d'altra banda, arriba fins a la Cerdanya—, i conté altres subdivisions com el *salat*, a què s'ha donat més o menys importància al llarg de la història de la filologia catalana.⁹ Però en el terreny de les impressions, de les emocions, el parlar d'aquest país, el de Girona per amunt, representa la versió més autèntica o no mediatitzada de la llengua de tots, i reuneix uns atributs de genuïnitat cridats a seduir l'heterogeni col·lectiu de la catalanitat moderna. Aquesta genuïnitat, en realitat, no és traduïble en cap tret lingüístic concret; per això, Don Pere Corominas l'expressa com una cadència del parlar, en un passatge ben suggeridor:

Una altra de les gràcies de l'Empordà és la parla cadenciosa de les noies com un cant pla que no té fi. També els homes allarguen amb arroceganta entonació els darrers elements sil·làbics d'una clàusula. Mes la variada cadència del parlar de les noies té modulacions que es podrien seguir amb les cordes d'una arpa. Tal vegada les filles del país varen aprendre de les noies gregues aquesta gràcia de la parla cantada que no tindria explicació en les llengües modernes. És lo cert que la cadència ha persistit fins ara com una senyal de distinció i de finesa en el sentiment.

Els focues dugueren aquí una llengua que per la riquesa de la quantitat vocàlica devia semblar un cant als indikets rústecs. I els llurs descendents, que oblidaren amb el temps aquell dialecte de la llengua grega, associaren el seu cant a la noblesa del cor i del pensament. Avui les multituds barroeres de la

9. Pere Barnils, en una de les primeres classificacions dialectals del català, parlava de *l'empordanès* per fer referència, sembla, a la zona on s'estenia l'article *salat*. Alcover veu, en canvi, un dialecte «oriental» que comprèn de Figueres a Palamós i Sant Feliu de Guíxols, i també d'Amer a Tossa, passant per Girona, caracteritzat pel *càntut/-uc*. Totes aquestes qüestions han estat comentades a VENY (1986), p. 31-38.

ciutat consideren la cadència com una senyal de rusticitat i de pagesia; mes les noies empordaneses, movent-se per un natural envit de gràcia, canten per embellir la dolça parla amb una nova seducció. (1919, p. 67-68)

La seducció esperada del català modern s'associa, en definitiva, almenys per part dels principals intel·lectuals catalanistes, al territori empordanès i a la seva història. Si els focues van trobar refugi a l'Empordà, com explica Coromines, i l'hi van trobar també els catalànics aquitans, segons Calça, bé podran trobar-n'hi, ni que sigui en un sentit figurat, les «multituds ciutadanes» del nostre temps. I qui diu en aquest Empordà imaginari, diu en unes imprecises maneres de parlar «gironines», que, d'alguna manera, tots podem reconèixer com a pròpies, encara que no ho siguin ben bé. En Pep Nadal ha escrit que «la llengua, com que és una cosa que tots hem contribuït a construir, i és transmissible i conté tots els coneixements del grup, és sentida com el refugi que ens permetrà perpetuar-nos» (p. 42). En la perpetuació d'un imaginari lingüístic compartit, sigui quin sigui el seu origen, hi ha també l'esperança d'un futur millor per a la nostra llengua.

FRANCESC FELIU
Universitat de Girona

BIBLIOGRAFIA

- ANDERSON, B. (1991). *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism*. Londres; Nova York: Verso. [Versió catalana, revisada i ampliada, a ANDERSON, B. (2005). *Comunitats imaginades: Reflexions sobre l'origen i la propagació del nacionalisme*. Catarroja: Afers.]
- BADIA I MARGARIT, A. M. (1999). *Les 'Regles d'esquivar vocables' i «la qüestió de la llengua»*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- BOFARULL, A. de (1864). *Estudios, sistema gramatical y crestomatía de la lengua catalana*. Barcelona: Librería El Plus Ultra.
- COROMINES, Pere (1919). *Les gràcies de l'Empordà*. Barcelona: Altés.
- FELIU, F. (1998). «Els inicis de la filologia catalana moderna: estudi biogràfic d'Antoni de Bastero i Lledó, canonge de Girona (1675-1737)». *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, vol. XXXIX, p. 235-341.
- FELIU, F.; MARTÍ, S.; TEN, F.; VICENS, J. (ed.) (1992). *Tractar de nostra llengua catalana*. Vic: Eumo; Girona: Universitat de Girona.
- LLORET, M. R.; VIAPLANA, J. (1996). «Els clítics pronominals singulars de català oriental: una aproximació interdialectal». A: *Miscel·lània Germà Colón*. Vol. 5. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat. (Estudis de Llengua i Literatura Catalanes; 32), p. 273-309.
- NADAL, J. M. (2012). «*I si escric llengua, veus?, el dolor em trenca l'ànima.*» *Per què vivim les llengües amb tanta passió?* Discurs llegit en la sessió inaugural del curs 2012-2013. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

- PRATS, M. (1974). «Notes sobre la *Controvèrsia sobre la perfecció de l'idioma català*». *Els Marges*, núm. 2, p. 30-43.
- RAFANELL, A. (1991). *Un nom per a la llengua*. Vic: Eumo; Girona: Universitat de Girona.
- (2000). *El català modern*. Barcelona: Empúries.
- ROSSICH, A. (1995). «Una qüestió d'història de la llengua catalana: el reconeixement de la vocal neutra». A: *La llengua catalana al segle XVIII*. Edició a cura de P. Balsalobre i J. Gratacòs. Barcelona: Quaderns Crema, p. 119-200.
- TESTART, A. (2007). «Carles Pi i Sunyer: una interpretació de l'Empordà des del projecte polític de l'exili republicà». *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos: Actes del Congrés: El paisatge, element vertebrador de la identitat empordanesa*, vol. II, p. 635-650.
- VENY, J. (1986). *Introducció a la dialectologia catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.